

УДК 37.046.16+81'42

Т. А. ЄЩЕНКО (канд. філол. наук, доц.)
Донецький національний технічний університет

ПЕРЕКЛАД НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

У статті висвітлюється досвід викладання української фахової мови у вищій школі та навчання студентів перекладу науково-технічних текстів з російської мови українською мовою. Аналізуються переваги і можливості розвитку вказаної компетентності у студентів. Подаються методичні рекомендації щодо здійснення перекладів текстів різних жанрів наукового стилю.

Ключові слова: лінгводидактика, переклад фахового тексту, переклад письмовий, текст науково-технічний, українська мова професійного спрямування.

Постановка проблеми. Нині на університети України як на інтелектуальні осередки покладено вкрай важливе завдання - формування грамотної, кваліфікованої, з належним духовним потенціалом суспільної еліти. Невипадково основним критерієм оцінки сучасного працівника будь-якої сфери є фахова майстерність, високий рівень володіння мовою професії.

Українська мова професійного спілкування як навчальний предмет, поряд з іншими гуманітарними дисциплінами, постала невід'ємним складником у підготовці спеціалістів-інженерів. Основу їх мовленнєвої компетенції складають уміння: 1) використовувати форми (усну, письмову і друковану) фахового спілкування; 2) вести діалог і полілог, дотримуючись вимог мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях (професійні бесіди, дискусії, виробничі засідання, ділові перемовини тощо); 3) створювати усні та письмові монологічні тексти (публічна промова на зборах, службовий лист, виступ із доповіддю, усна заява) тощо. Особливе місце з-поміж вказаних компетенцій посідає вміння користуватися різними видами перекладу фахових текстів.

Аналіз наукових праць за останні роки переконав, що різні проблеми української фахової мови розглядаються ученими-дослідниками Л. Власенко, Н. Бабиц, В. Дубічинським, А. Корж, Н. Кострицею, І. Сушинською, О. Кримець та ін., натомість бракує наукових розвідок, які були б присвячені питанням перекладу науково-технічної літератури з російської мови українською мовою.

Мета статті – описати досвід формування у студентів технічних вищих навчальних закладів однієї із мовленнєвих компетентностей – перекладу науково-інженерних текстів з російської мови українською мовою.

Технічний переклад - певний вид мовленнєвої діяльності, який використовується для обміну спеціальною науково-технічною інформацією між носіями різних мов.

Як справедливо зазначає професор Нелюбін Л.Л., «відмінністю технічного перекладу від інших видів перекладу є: термінологічність, точний, чіткий, стислий виклад матеріалу за відсутності образно-емоційних виразових засобів» [6, с. 117]. Переклад науково-технічної літератури посідає важливе місце з-поміж інших різновидів вправ у процесі вивчення фахової мови майбутніми інженерами. Процес перекладу - своєрідна мовна діяльність, яка спрямована на більш повне відтворення українською мовою російськомовного тексту. Під час навчання студентів перекладу фахових науково-технічних словесних цілих варто враховувати, що ці комунікативні одиниці характеризуються особливим стилем, який докорінно відрізняється від інших текстових типів.

З-поміж усіх різновидів перекладу найбільшу значущість у навчальному процесі має *письмовий переклад*. Жанрами можуть слугувати наукові статті, розділи монографій, наукові доповіді, параграфи підручників з певної спеціальності, словникові та довідникові статті, службові листи, наукові огляди, патенти. Методика роботи над повним письмовим перекладом охоплює етапи: I - сприймання (читання або слухання) тексту російською мовою; II – розуміння окремих слів, виявлення граматичних форм, складних конструкцій, лексичних зворотів, термінів; з цією метою проводиться повторне повільне читання тексту з його подальшим аналізом; III - відтворення словесного цілого українською мовою. Перш ніж

розпочати відтворення (переклад) тексту українською мовою інформуємо студентів про поширені помилки, зокрема: 1) намагання перекласти всі елементи речення в тій послідовності, в якій вони подані в тексті російською мовою; 2) ігнорування контексту як засобу встановлення значення того чи іншого слова і відшукування в словникові значення кожного незрозумілого слова; 3) неправильний вибір за словником значення лексичної одиниці, шукання її в словнику до того, як прочитано весь текст; 4) недооцінювання ролі мовної здогадки, намагання перекласти речення ще до етапу розуміння загального змісту тексту. Переклад заголовка варто виокремити як своєрідний етап перекладацької мовленнєвої діяльності студентів. Заголовок науково-технічного тексту у короткій формі передає його зміст. Він може складатися із загального заголовка і одного чи більше підзаголовків. Наприклад: *Функции: программные модули C++ (рос.) - Функції: програмні модулі C++ (укр.); Переход к C++: объектно-ориентированное программирование C++ и обобщённое программирование (рос.) - Перехід до C++: об'єктно-орієнтоване програмування та узагальнювальне програмування (укр.)*. Графічно заголовки від підзаголовків можуть відокремлюватися дужками, двома крапками. Таким чином, при перекладі заголовків важливу роль відіграє контекст.

З-поміж існуючих різновидів науково-технічного перекладу на заняттях з української фахової мови використовуємо вільний переклад - розуміння і передавання загального змісту тексту. Цей вид перекладу вживається у формі перекладу -конспекту, реферату, анотації тощо. Крім знання граматики і лексики він потребує певного обсягу знань з науки і техніки. Натомість дослівний переклад розкриває зміст кожного речення і допомагає правильно зрозуміти його. При дослівному перекладі перекладене речення має ту саму структуру і порядок слів, як і відповідне речення тексту-оригіналу. Але дослівний переклад не може бути адекватним. Останній передає точний зміст тексту зі всіма відтінками і особливостями стилю відповідно до норм української мови.

Аби систематизувати і почасти запобігти помилки, які трапляються під час перекладу науково-технічного тексту з російської мови українською мовою, пропонуємо студентам виконати вправу і проілюструвати власними прикладами хиби у змісті й будові висловлювань під час перекладу за поданим зразком (*Зразок: невиправдане вживання активних дієприкметників, які в українській мові варто замінювати віддієслівними прикметниками і пасивними дієприкметниками (пор.: пакующий – пакувальник, працюющий – працівник)*): 1) тавтологія (дублювання ідентичної інформації); 2) стилістично невмотивована трансформація фразеологізму; 3) незнання й невикористання при перекладі питомих українських синонімів; 4) уживання слів та усталених висловів у невласливих для них лексичних значеннях та функціональних стилях; 5) неправильна сполучуваність слів; 6) уживання фразеологічних росіянізмів; 7) випущення потрібного слова; 8) уживання паронімів без спеціальної стилістичної настанови як вияв незнання справжнього значення слова; 9) використання міжмовних омонімів як незнання відповідного українського слова; 10) калькування, недопереклад мовних одиниць; 11) неправильне узгоджування слів; 12) уживання замість слова його синоніма з іншим лексико-стилістичним значенням. З цією ж дидактичною метою можна запропонувати студентам відредагувати стилістично невдалий переклад науково-технічного тексту з російської мови українською мовою. Останнє, безперечно, сприятиме формуванню навичок глибокого і правильного перекладу фахових текстів.

З-поміж лексичних труднощів науково-технічного перекладу виокремлюємо багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанту перекладу слова (терміна). Для прикладу зазначимо про відсутність синонімії, скажімо, між словами *щелепа* й *щока*, адже вони позначають зовсім різні технічні об'єкти: 1) *щелепа* – деталь машини, механізму, інструмента тощо, призначена для закріплювання, захоплювання, або подрібнювання чого-небудь [2, с. 1638]; 2) *щока* – бокова, перев. плоска, поверхня якогось предмета, якоїсь деталі, частини пристрою, механізму» [2, с. 1641].

Звертаємо увагу студентів на те, що в українських технічних перекладах рівнобіжно можуть уживатися терміни, які мають близькі або тотожні значення, пор.: «Градуювання еталонних і зразкових приладів у точці 100°C здійснюється при температурі кипіння води за допомогою кип'ятильника» (З. Ю. Гота) і «Зв'язок оперативної пам'яті і процесора з

периферійними пристроями здійснюється за допомогою селекторних і мультиплексних каналів» (В. С. Перхач).

За умови існування термінів-дублетів варто віддавати перевагу словам, які утворені на національній основі: *абсорбер* – *вбирач*, *анемометр* – *вітромір*, *воронка* – *лійка*, *вишка* (*бурова*) – *вежа* (*бурова*), *фон* – *тло*, *фактор* – *чинник*, *значимий* – *значущий*, *процент* – *відсоток*, *паралельний* – *рівнобіжний*, *чугун* – *чавун*, *прогрес* – *поступ*, *протиріччя* – *суперечність*, *середовище* – *довкілля* і под.

Окремої уваги потребує переклад термінів-аббревіатур з російської мови українською мовою. Як відомо, характерною рисою сучасної науково-технічної літератури є широке використання різних типів скорочень (літерних, звукових). Необхідно пам'ятати, що прийняті скорочення є офіційними, загальноприйнятими і їх не можна довільно змінювати та замінювати. При перекладі вказаних конструкцій необхідно розгорнути сполучення слів мовою-оригіналу, перекласти його, утворивши аббревіатуру мовою-перекладу. Наприклад: *ЭВМ* (*электронно-вычислительная машина*) - *ЕОМ* (*электронно-обчислювальна машина*), *БЯ* (*базовый язык*) - *БМ* (*базова мова*), *ИТР* (*инженерно-технические работники*) - *ІТП* (*інженерно-технічні працівники*), *УЗА* (*учётная запись администратора*) - *ОЗА* (*обліковий запис адміністратора*), *ПО* (*програмное обеспечение*) - *ПЗ* (*програмне забезпечення*) тощо. Здійснюючи переклад науково-технічних текстів, звертаємо увагу майбутніх інженерів на те, що деякі аббревіатури мають кілька розшифрувань, пор.: *ПІ* (*панелі інструментів, програмна інженерія*). У цьому разі орієнтуємо студентів на контекст.

У науково-технічному тексті трапляються усталені вислови-латинізми, які здебільшого вживають у російськомовному та україномовному текстах, аби надати їм інтелектуального колориту. Вказані одиниці подаємо без адекватної трансформації, оскільки вони відтворюються у готовому вигляді, як кліше: *alma mater*, *modus vivendi*, *a priori*, *terra incognita*, *de facto*, *status quo*, *tabula rasa*, *pro et contr*, *de novo*, *post factum*. Це ж стосується аббревіатур, які не перекладаються, а існують в російськомовних та україномовних технічних текстах в англійському графічному відтворенні: *HTML*, *FTP*, *Web*, *IP*, *TCP/IP*, *TelNet*, *URL*, *UseNet*, *LM*, *FTP*, *DOS*, *IRS ISQ*.

З дидактичною метою доцільно звертати увагу студентів під час перекладацької діяльності на пароніми (так звані «хибні друзі перекладача»), оскільки у майбутніх інженерів виникають труднощі під час вибору потрібного слова: *паливо* – *пальне*, *показчик* – *показник*, *приводити* – *приводити*, *дискваліфікація* – *декваліфікація*, *тяжкий* – *важкий*, *вихідний* – *висхідний*, *зрівняти* – *порівняти*, *освоїти* – *засвоїти* тощо.

Висловлюючи думку про морфологічні особливості російсько-українського перекладу науково-технічних текстів, зауважимо: не варто переносити в українську мову специфічні особливості російської мови. Це стосується вживання дієприкметників активного стану на - *уч* (*ий*), - *ач* (*ий*), які не були притаманні українській мові до 30-х років ХХ століття. Порівняймо: *очищающий* – *очисний*, *збагачуючий* – *збагачувальний*, *покрывающий* – *покривний*, *стискающий* – *стискальний*, *ущільнюючий* – *ущільнювальний*, *перемикающий* – *перемикальний*, *абсорбующий* – *абсорбувальний*, *обертающий* – *обертальний*, *нагривающий* – *нагрівний* тощо. Це вкрай важливо тому, що необхідно сформулювати думку по-українськи таким чином, щоб вона відповідала сучасній практиці. Переклад повинен повністю відповідати загально прийнятним нормам української літературної мови.

Варто бути уважними щодо українсько-російських синтаксичних паралелей, які унаслідок інтерференції двох східнослов'янських мов, якими є українська і російська мови, почасти використовуються без належного розмежування. Зокрема, це стосується применниково-іменникових сполучень слів. Студентові, який здійснює переклад, необхідно усвідомлювати своєрідність відповідних мовних конструкцій: *по договору* (*рос.*) – *за договором* (*укр.*), *по заключению* (*рос.*) – *за висновком* (*укр.*), *по сведениям* (*рос.*) – *за даними* (*укр.*), *в зависимости от* (*рос.*) – *залежно від* (*укр.*), *под названием* (*рос.*) – *за назвою* (*укр.*), *по условию* (*рос.*) – *за умовою* (*укр.*), *на основании* (*рос.*) – *на підставі* (*укр.*), *в виду* (*чого?*) (*рос.*) – *з огляду* (*на що?*) (*укр.*), *для исполнения* (*рос.*) – *на виконання* (*укр.*) тощо. Те ж саме можна сказати про дієслівні конструкції, пор.: *принимать к сведению* (*рос.*) – *брати до відома* (*укр.*), *подвергать* (*чому?*) *сомнению* (*рос.*) – *брати* (*під що?*) *під сумнів* (*укр.*), *обращаться* (*к*

чому?) к доводам (рос.) – братися (до чого?) до доказів (укр.), быть напечатанным (рос.) – вийти друком (укр.), доработать рукопись (рос.) – допрацювати рукопис (укр.), подвести итоги (рос.) – підбити підсумки (укр.).

Для формування навичок розрізнення іменних конструкцій в російській і в українській мовах доцільно проводити зі студентами перекладні диктанти, пропонуючи на вибір, скажімо, словосполучення: у истоков науки (рос.) – біля джерел науки (укр.), веское основание (рос.) – вагома підстава (укр.), веские доказательства (рос.) – важливі докази (укр.), измерительный прибор (рос.) – вимірювальний прилад (укр.), вознаграждение (кого?) участников конференции (рос.) – винагорода (кому?) учасникам конференції (укр.), производственные отношения (рос.) – виробничі відносини (укр.), сведения (о чьм?) о научно-технической деятельности (рос.) – відомості (про що?) про науково-технічну діяльність (укр.), центробежная сила (рос.) – відцентрова сила (укр.), в виду вышеизложенного (рос.) – враховуючи викладене вище, в виду того, что (рос.) – враховуючи те, що (укр.), по нашей инициативе (рос.) – з нашої ініціативи (укр.) та ін.

Грамматична структура українського речення науково-технічних текстів має низку особливостей: 1) наявність складних і ускладнених речень, які охоплюють велику кількість другорядних і однорідних членів речення; при цьому залежні від підмета і присудка слова здебільшого мають віддалену позицію від слова, яке вони визначають; 2) вживання багатокomпонентних атрибутивних словосполучень, означень, утворених шляхом стягнення почасті цілих синтаксичних груп; 3) уживання активних синтаксичних конструкцій, зворотів; 4) безособовість викладу (дозволено відновити технічні роботи); 5) уживання дієслів на –ся лише як зворотних (розчин розшиаровується); 6) неприпустимість конструкцій, в яких діяча подано додатком в орудному відмінкові. Специфікою української мови, на відміну від російської, є те, що центром висловлення постає дієслово, пор.: зі справою не можна зволікати (укр.) – дело не терпит отлогательств (рос.), прямувати до мети (укр.) – идти по направлению к цели (рос.). Як бачимо, у російській мові смислове навантаження лежить здебільшого на іменниках.

З-поміж активних конструкцій під час перекладу фахових текстів студентам рекомендуємо використовувати такі одиниці: 1) двоскладні речення (дослідники розглядають процес, кафедра виконує дослідження); 2) односкладні безпідметові конструкції: а) означено-особові (проведемо дослід, подайте приклади); б) неозначено-особові речення (учені визначають залежності, враховують зауваження, використовують методологію); в) узагальнено-особове речення (моделі використовують); у фахових текстах зазначеними реченнями висловлюють узагальнені судження – правила, висновки; г) безособові речення (прилади треба заземлити, прилади можна використовувати); у фахових текстах за допомогою безособових речень викладають обов'язкові вимоги, уживаючи прислівники: потрібно, необхідно, не можна, треба тощо; г) інфінітивні речення (аварію легше запобігти, ніж усувати наслідки); 3) дієслівні форми на –но, –то (застосовано метод). Трапляються випадки нестандартного перекладу іменного складеного присудка-терміна, пор.: виконувати обрамлення різанням, здійснювати лінійне згладжування швидких коливань.

Для розрізнення невластивих українській мові пасивних синтаксичних конструкцій, орудного відмінка діяча в дієприкметникових зворотах пропонуємо виконати вправу – виправити неправильні синтаксичні одиниці і замінити їх нормативними: диплом захищається студентом – студент захищає диплом, нами надсилається програмне забезпечення – надсилаємо програмне забезпечення, відповідальність покладається на головного інженера – відповідальність покладено на головного інженера, визначені залежності між величинами – визначено залежності між величинами, зроблені дослідниками спостереження мали велике наукове значення – спостереження дослідників мали велике наукове значення.

З навчальною метою опанування синтетичних особливостей української мови, поряд з чеською, словацькою мовами (на відміну від російської, яка є аналітичною мовою), доречно запропонувати студентам завдання щодо перекладу мовних одиниць і характеристики їх з погляду аналітичності / синтетичності: прежде всего (рос.) – передусім (укр.), с тех пор (рос.) – відтоді (укр.), покрытый резьбой (рос.) – різьблений (укр.), обитый гвоздиками с широкой шляпкой (рос.) – цвяхований (укр.), так как (рос.) – бо (укр.).

Обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення у перекладі відповідно до норм мови і жанру перекладу. Природно, що найбільший комплекс граматичних проблем перекладу пов'язаний із розумінням синтаксичної структури та морфологічного наповнення речень як мовних елементів, що є безпосередніми носіями технічної інформації. Адже так званий «граматичний буквализм» призводить не тільки до порушення норм мови перекладу, а й до різних викривлень у передачі смислу оригіналу. Саме для того, щоб уникнути неадекватного буквального перекладу («граматичного буквализму»), рекомендуємо студентам застосовувати перекладацькі граматичні трансформації, внаслідок яких буквальний переклад адаптується до норм української мови та стає адекватним. Причинами таких трансформацій є: 1) різниця у способах передачі інформації російським і українським реченнями; те, що в російській мові передається лексичними засобами, в українській – виражається граматичними засобами; 2) відсутність в одній із мов певних граматичних явищ, форм або конструкцій (скажімо, *кличний відмінок* в українській мові); 3) необов'язковість вираження граматичної інформації в одній із мов; 4) особливості сполучуваності й функціонування слів у словосполученнях і реченнях. Розрізняють п'ять основних видів граматичних трансформацій: перестановка, заміна, додавання, вилучення та комплексна трансформація. Тож навчаючи студентів здійснювати переклад науково-технічних текстів, знайомимо їх з кожним із способів. *Перестановка* - це граматична трансформація, внаслідок якої змінюється порядок слів у словосполученні або реченні. Перестановки нерідко супроводжуються іншою граматичною трансформацією - *заміною*, внаслідок якої змінюються граматичні ознаки словоформ (наприклад, замість форми однини у перекладі вживається форма множини), частин мови (наприклад, дієприкметник у перекладі трансформується в іменник), членів речення (наприклад, додаток перетворюється при перекладі в підмет) та речень (наприклад, просте речення перетворюється на складне або навпаки). Крім цього, при перекладі можуть застосовуватися також заміни слова словосполученням, словосполучення - реченням, низки речень - одним складним реченням і навпаки. *Додавання* - це граматична трансформація, внаслідок якої в перекладі збільшується кількість слів, словоформ або членів речення. Додавання використовується при перекладі іменників, прикметників, дієслів, прислівників, субстантивованих прикметників, слів інших частин мови та словосполучень. *Вилучення* - це така граматична трансформація, внаслідок якої в перекладі вилучається певний мовний елемент. *Комплексна граматична трансформація* охоплює дві або більше простих граматичних трансформацій.

Вміння та навички перекладацьких трансформацій становлять істотний компонент компетенції перекладача фахового тексту, і тому їх виробленню та правильному застосуванню, з нашого погляду, варто надавати належної уваги на заняттях з української мови фахового спрямування. Застосування трансформацій у перекладі має спрямовуватися на адекватну передачу смислу оригіналу та враховувати норми мови перекладу. При перекладі науково-технічних текстів окрему увагу зосереджуємо на формуванні навичок роботи зі словниками різних типів, на вмінні здійснювати комп'ютерний переклад фахового тексту. Останнє постане предметом наших подальших лінгводидактичних розвідок.

Висновки. Основна складність навчання перекладу науково-технічних текстів полягає у розкритті та передаванні засобами української мови російськомовних технічних реалій. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, є повне розуміння його студентом. Механічне заучування термінів, без осягнення їх сутності, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у перекладі.

Список використаної літератури

1. Білоус О. М. Теорія перекладу [Текст]: навчальний посібник / О. М. Білоус. - Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. - 116 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. - К.: Ірпінь: Перун, 2007. - 1736 с.
3. Єщенко Т.А. Українська мова професійного спілкування [Текст]: практикум [для

студентів з напрямку підготовки «Системна інженерія»] / Т. А. Єщенко. – Донецьк: ДонНТУ, 2012. – 244 с.

4. Коваленко А. Загальний курс науково-технічного перекладу [Текст] / А. Коваленко. - К.: Інкос, 2002. - 317 с.

5. Методика навчання української мови у вищих та середніх освітніх закладах [Текст]: навчально-методичний посібник / О. І. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Л. Е. Довбня та ін. – К.: Міленіум, 2006. – 332 с.

6. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь [Текст] / Л. Л. Нелюбин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2012.

Т. А. Єщенко. Перевод научно-технического текста как лингводидактическая проблема.

В статье освещается опыт преподавания украинского языка профессионального общения в высшей школе и обучения студентов перевода научно-технических текстов с русского языка на украинский язык. Анализируются преимущества и возможности развития указанной компетентности у студентов. Даются методические рекомендации относительно осуществления переводов текстов разных жанров научного стиля.

Ключевые слова: *лингводидактика, перевод профессионального текста, перевод письменный, текст научно-технический, украинский язык профессионального направления.*

T. Yeschenko. Scientific and Technical Text Translation as Methodical Problem.

In the article we considered experience of teaching professional Ukrainian at high school and teaching students translation of scientific and technical texts from Russian by Ukrainian. Advantages and possibilities of development of this competence of students are analyzed. Methodical recommendations in relation to realization of translations of texts of different genres are given.

Keywords: *method of studies of language, professional text translation, translation is writing, a text is scientific and technical, Ukrainian of professional direction.*